

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АДАПТАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Колективна монографія

За редакцією Н. Ю. Голубєвої

Одеса
Фенікс
2026

УДК 341.93
А 28

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 8 від 08.04.2026 р.)*

Рецензенти:

Харитонов Є. О. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри приватного права Національного університету «Одеська юридична академія»;

Гусаров К. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Булеца С. Б. – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет».

А 28

Адаптація цивільного процесуального права до європейських стандартів : кол. монографія [Електронне видання] / за ред. Н. Ю. Голубєвої. – Одеса : Фенікс, 2026. – 452 с. – Режим доступу: ...
ISBN 978-617-8763-28-2

Колективна монографія є комплексним дослідженням проблем адаптації цивільного процесуального права до європейських стандартів. Монографія, представлена увазі читача, об'єднує досвід теоретичних досліджень і практичних напрацювань вітчизняних фахівців у галузі цивільного процесуального права. Автори аналізують ключові напрями гармонізації національного процесуального законодавства з європейськими стандартами, виявляють системні прогалини та пропонують прикладні механізми модернізації судового процесу.

Адресована науковцям, викладачам, юристам-практикам, студентам юридичних факультетів і всім, хто цікавиться розвитком цивільного процесуального права в умовах європейської інтеграції.

УДК 341.93

ISBN 978-617-8763-28-2

© Колектив авторів, 2026

Розділ 5.

Право на приватність та процесуальні гарантії при використанні електронних доказів: аналіз практики ЄС (Дрогозюк К. Б.)

Вступ	179
1. Теоретико-правові основи права на приватність	181
2. Електронні докази та правові стандарти їх використання	186
3. Практика Європейсько суду з прав людини щодо права на приватність та допустимості електронних доказів	191
4. Імплементація європейських стандартів захисту приватності при використанні електронних доказів у цивільному процесі України	196
Висновки	199

Розділ 6.

Електронні докази у цивільному процесі: стандарти ЄС та особливості національного судочинства (Московчук Д. О.)

Вступ	202
1. Правове регулювання електронних доказів у праві Європейського Союзу	203
2. Особливості використання електронних доказів у цивільному процесі окремих держав ЄС.	207
3. Перспективи розвитку правового регулювання електронних доказів у цивільному судочинстві	222
Висновки	224

Розділ 7.

Електронний документ та електронний документообіг у цивільному судочинстві України: адаптація до європейських стандартів (Павлова Ю. С.)

Вступ	227
1. Правова природа електронного документа у цивільному судочинстві України	228
2. Електронний документообіг у системі цивільного судочинства України	234
3. Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні з урахуванням процесу євроінтеграції	240
Висновки	245

Розділ 8.

Адаптація позовного провадження у цивільному судочинстві України до європейських стандартів правосуддя (Полюк Ю. І.)

Вступ	249
1. Позовне провадження – форма реалізації права на справедливий суд: європейські стандарти та національна модель правового регулювання.	251
2. Конструкція позову в цивільному судочинстві України: взаємозв'язок видів позовів та ефективного способу судового захисту в контексті європейських стандартів	257
3. Система спрощення та оптимізації позовного провадження в цивільному судочинстві України у світлі європейських стандартів	265
Висновки	281

Розділ 9.

Європейські стандарти апеляційного перегляду судових рішень в цивільному процесі (Ліопол І. М.)

Вступ	286
-------------	-----

Розділ 8

АДАПТАЦІЯ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ

Полюк Юлія Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0003-0842-1056

DOI

Вступ

1. Позовне провадження – форма реалізації права на справедливий суд: європейські стандарти та національна модель правового регулювання
2. Конструкція позову в цивільному судочинстві України: взаємозв'язок видів позовів та ефективного способу судового захисту в контексті європейських стандартів
3. Система спрощення та оптимізації позовного провадження в цивільному судочинстві України у світлі європейських стандартів
 - 3.1. Інституційні механізми спрощення позовного провадження: диференціація форм судового розгляду
 - 3.2. Процедурні інструменти оптимізації позовного провадження: забезпечення ефективності, змагальності та розумних строків

Висновки

Вступ

Право на судовий захист належить до фундаментальних гарантій прав людини та виступає однією з ключових ознак правової держави. Правова система України закріплює його у ст. 55 Конституції України, відповідно до якої права і свободи людини та громадянина захищаються судом¹. Зазначена конституційна гарантія знаходить подальший розвиток у процесуальному законодавстві, зокрема ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства визначено справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, неви-

¹ Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

знаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави¹.

У міжнародно-правовому вимірі фундаментальні стандарти судового захисту сформульовані у ст. 6 ЄКПЛ, яка гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом². Вказане положення Конвенції є важливим орієнтиром для формування та розвитку національної моделі цивільного судочинства, оскільки тлумачиться ЄСПЛ як джерело комплексного стандарту справедливого судочинства (fair trial). Відправною точкою тут є справа «Golder v. the United Kingdom», у якій Суд фактично вивів із ст. 6 Конвенції самостійний елемент – право на доступ до суду. Надалі практика Суду розвинула цей підхід: доступ має бути не теоретичним, а реальним та ефективним; процедура – змагальною і справедливою; строки – розумними; а обраний засіб судового захисту – здатним реально усунути порушення. Саме через цю оптику і слід оцінювати українське позовне провадження.

Практикою ЄСПЛ сформовано комплексну систему елементів права на справедливий суд, серед яких особливе значення мають: право на суд, доступність правосуддя, ефективність судового захисту, справедливість судової процедури, розумність процесуальних строків. Зазначені стандарти не існують ізольовано, а утворюють взаємопов'язану систему гарантій, спрямованих на забезпечення реального та ефективного судового захисту прав і законних інтересів особи. У сучасному цивільному процесі вони визначають не лише загальні принципи судочинства, а й впливають на побудову конкретних процесуальних інститутів та процедур.

Однією з ключових процесуальних форм реалізації цих стандартів у національному цивільному процесі виступає позовне провадження, яке є базовою формою цивільного судочинства та охоплює розгляд більшості приватноправових спорів. Саме в межах позовного провадження найбільш повно проявляються основні гарантії справедливого судочинства, оскільки ця форма судового розгляду передбачає вирішення юридичного спору між сторонами із протилежними інтересами в умовах змагальності та процесуальної рівності. У цьому контексті позовне провадження виступає своєрідною базовою моделлю цивільного процесу, на основі якої формуються та розвиваються інші процесуальні інститути.

Водночас сучасні тенденції розвитку європейського цивільного процесуального права свідчать про необхідність постійного вдосконалення процесу-

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. №995_004. Дата оновлення 01.08.2021. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

альних механізмів судового захисту з метою забезпечення більшої ефективності, доступності та справедливості судового розгляду. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання адаптації національної моделі позовного провадження до європейських стандартів правосуддя, сформованих як у практиці Європейського суду з прав людини, так і у правових системах держав – членів Європейського Союзу. Такий процес передбачає не лише формальне запозичення окремих процесуальних інститутів, а й системне переосмислення ролі та функцій позовного провадження у забезпеченні ефективного судового захисту. Йдеться насамперед про необхідність узгодження національних процесуальних механізмів із такими ключовими вимогами європейських стандартів правосуддя, як забезпечення доступності судового захисту, гарантування процесуальної рівності сторін, ефективність способів судового захисту, а також розгляд справ упродовж розумного строку.

Відтак позовне провадження розглядається не лише як формальна процедура розгляду цивільних справ, а як комплексний процесуальний механізм, через який реалізуються основні гарантії права на справедливий суд. Однією з ключових характеристик позовного провадження як базової форми цивільного судочинства є його функціонування як процесуального механізму реалізації права на справедливий суд, гарантованого як національним законодавством, так і міжнародними правовими актами.

1. Позовне провадження – форма реалізації права на справедливий суд: європейські стандарти та національна модель правового регулювання

У сучасному цивільному процесі України позовне провадження виступає центральною процесуальною формою реалізації права особи на судовий захист, оскільки саме в його межах розглядається основний масив спорів, що виникають із цивільних, сімейних, житлових, трудових, земельних та інших правовідносин. Така роль позовного провадження прямо впливає з конструкції ст. 19 ЦПК України, за якою цивільне судочинство здійснюється за правилами трьох основних видів провадження: позовного, наказного та окремого, причому позовне провадження внутрішньо диференційоване на загальне та спрощене. Нормативно це означає, що законодавець не просто класифікує процесуальні форми захисту форм та інтересів особи, а й закладає модель процесуальної диференціації, в якій рівень процесуальної складності має відповідати природі спору.

У європейській доктрині цивільного процесу аналогічна ідея виражена через концепцію «civil dispute resolution», згідно з якою функція суду полягає у вирішенні правового конфлікту між суб'єктами приватного права. Саме

така логіка лежить в основі сучасних європейських моделей цивільного процесу, що передбачають диференціацію процесуальних форм залежно від характеру правового конфлікту.

З позицій національної доктрини така конструкція є логічною, оскільки пояснюється різними формами судового впливу на матеріальні правовідносини – охороною та захистом суб'єктивних прав. Якщо окреме провадження спрямоване переважно на охорону прав і законних інтересів шляхом підтвердження юридичних фактів, то позовне та наказне провадження виконують функцію судового захисту щодо спірних суб'єктивних прав та інтересів (для позовного провадження) та безспірних прав, що підтверджується беззаперечними доказами (для наказного провадження). Сутнісною ознакою позовного провадження є наявність спору про право, тобто юридичного конфлікту щодо існування, обсягу, способу здійснення або порушення суб'єктивного права чи обов'язку, який потребує судового вирішення з обов'язковим залученням носіїв протилежних інтересів. Саме тому міжнародні стандарти не вимагають від держав єдиної моделі цивільного процесу, але вимагають, щоб будь-яка процесуальна форма забезпечувала реальний доступ до суду, рівність сторін, можливість бути почутим, розгляд у розумний строк і виконуваність рішення. Це випливає зі ст. 6 Конвенції, практики ЄСПЛ у справах «Golder v. the United Kingdom», «Bellet v. France», «Frydlender v. France», «Hornsby v. Greece», а також зі ст. 47 Хартії основних прав ЄС.

На відміну від позовного провадження, окреме провадження призначене для розгляду справ, у яких відсутній спір про право. Його основна функція полягає у підтвердженні або встановленні юридичних фактів, станів чи прав, які не оспоруються іншими особами, але мають юридичне значення для реалізації або охорони прав заявника.

Таке розмежування відображає фундаментальний принцип цивільного процесу – процесуальну відповідність форми характеру правовідносин. Якщо суд лише підтверджує юридичний факт, не вирішуючи конфлікту між сторонами, застосовується непозовна процедура. Якщо ж встановлення факту невіддільне від вирішення конфлікту між суб'єктами права, справа має розглядатися в порядку позовного провадження. З огляду на це ключовим критерієм розмежування виступає не сама природа юридичного факту, а процесуальний характер правовідносин, у межах яких він встановлюється. Один і той самий факт може бути предметом окремого провадження або елементом доказування у позовному провадженні залежно від того, чи є він нейтральним підтвердженням юридичного стану, чи складовою спірних правовідносин.

У судовій практиці простежується чітке розмежування порядку розгляду вимог про встановлення факту перебування у трудових відносинах залежно від наявності чи відсутності спору про право. Так, у постанові Миколаївського апеляційного суду від 17 вересня 2024 року у справі № 487/1536/23 суд

звернув увагу на те, що вимога про встановлення факту перебування особи у трудових відносинах може бути предметом розгляду в порядку окремого провадження лише за умови відсутності спору про право. У разі ж, коли роботодавець заперечує сам факт існування трудових правовідносин, виникає спір про право, який підлягає вирішенню в порядку позовного провадження. З огляду на заперечення відповідачем факту перебування у трудових відносинах з позивачем, апеляційний суд дійшов висновку, що вимога про поновлення на роботі не є належним способом захисту порушеного права без попереднього встановлення самого факту існування трудових відносин. За таких обставин ефективним способом судового захисту суд визнав пред'явлення вимоги про встановлення факту перебування у трудових відносинах у поєднанні з іншими позовними вимогами, зокрема щодо стягнення належних виплат або поновлення трудових прав¹.

КЦС ВС не погодився з таким висновком суду попередньої інстанції та у постанові від 22.01.2025 у справі № 487/1536/23 зазначив, що встановлення факту перебування особи у трудових відносинах у справах позовного провадження щодо поновлення на роботі та стягнення середнього заробітку за час вимушеного прогулу є лише підставою для вирішення такої справи та не потребує обов'язкового звернення особи з окремою вимогою саме про встановлення вказаного юридичного факту².

Суд зазначив, що встановлення факту трудових відносин у таких справах є лише елементом предмета доказування, необхідним для вирішення основної позовної вимоги. Відповідно, цей факт має бути встановлений судом у мотивувальній частині рішення на підставі досліджених доказів, не вимагає від позивача подання ще однієї, окремої, спеціально сформульованої вимоги про встановлення факту трудових відносин.

Вказана позиція ВС є виправданою та важливою методологічно, адже спрямована на відсікання хибної практики, коли суди починають дробити один спір на кілька штучних процесів: спершу встанови факт, потім пред'являй основний позов. Такий підхід суперечив би принципу ефективного доступу до суду, бо створював би зайві процесуальні бар'єри, підвищував витрати, подовжував строки і міг би зробити захист права надмірно формалізованим. А ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що право на суд має бути не теоретичним, а практичним та ефективним.

У вказаній справі ВС продемонстрував позицію, яка узгоджується із загальноєвропейською тенденцією до концентрації процесуального матеріалу в межах одного судового провадження, відповідає принципу процесуальної економії та запобігає штучному поділу єдиного правового конфлікту

¹ Постанова Миколаївського апеляційного суду від 17 вересня 2024 року у справі № 487/1536/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121792883>

² Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 22.01.2025 у справі № 487/1536/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124662660>

на декілька самостійних судових процесів. Теоретично це означає, що вимога, яка традиційно розглядається у порядку окремого провадження, може бути інтегрована у позовне провадження як елемент встановлення фактичних обставин, якщо вона є складовою спірних матеріальних правовідносин.

У справі № 487/1536/23 Верховний Суд зайняв позицію, яка відповідає і природі позовного провадження, і міжнародним стандартам: факт, що лежить в основі спору, не потребує дублювання окремою вимогою, якщо він може бути встановлений у межах вирішення основного позову.

Судова практика Верховного Суду демонструє сучасну тенденцію до функціонального підходу у визначенні процесуальної форми захисту прав, зокрема коли вимога, яка традиційно належить до окремого провадження, може бути включена в позовне провадження, але не як самодостатня позовна конструкція, а як елемент предмета доказування або як передумова вирішення спору про право.

Показовою для формування сучасної практики стала постанова ВП ВС від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22, в якій суд фактично припинив практику масового звернення до суду із заявами про встановлення факту самостійного виховання дитини в порядку окремого провадження з метою отримання відстрочки від мобілізації. Суд виходив з мотивів з того, що така вимога пов'язана з підтвердженням соціально-правового статусу особи та має безпосередній зв'язок із публічно-правовими відносинами між заявником і державою. Водночас суд наголосив, що встановлення факту самостійного виховання дитини неминуче зачіпає права та обов'язки іншого з батьків і може впливати на права та інтереси дитини, що свідчить про наявність спору про право та виключає можливість розгляду такої заяви в порядку окремого провадження. У зв'язку з цим Велика Палата дійшла висновку, що інститут окремого провадження не може використовуватися для створення преюдиційних фактів, які в подальшому застосовуватимуться для підтвердження підстав отримання відстрочки від мобілізації або інших публічно-правових статусів¹.

У подальшій практиці Верховного Суду простежується певна еволюція аргументації. Так, у постанові Верховного Суду від 15 серпня 2025 року у справі № 709/1954/24 акцент судового аналізу був фактично зміщений із мобілізаційного аспекту на сімейно-правову природу відповідних правовідносин. Розглядаючи питання встановлення факту утримання дитини з метою отримання відстрочки від мобілізації, суд сформулював висновок, що така вимога не може розглядатися в порядку окремого провадження, оскільки встановлення відповідного факту безпосередньо пов'язане зі спірними правовідносинами між заявником та іншими заінтересованими особами щодо участі у

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 вересня 2024 року у справі № 201/5972/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121753944>

вихованні та утриманні дитини.¹ В цій справі Суд виснує глибше: встановлення факту утримання в цій конфігурації неминуче зачіпає права й обов'язки інших осіб – біологічного батька, матері та самої дитини, а також породжує юридичні наслідки поза межами нейтрального підтвердження юридичного факту. Такий підхід дозволив суду обґрунтувати непридатність окремого провадження вже не стільки через публічно-правові наслідки встановлюваного факту, скільки через його невід'ємний зв'язок із сімейно-правовими відносинами та можливим спором між батьками щодо участі у вихованні та утриманні дитини, що відповідає загальновизнаному принципу цивільного процесу, відповідно до якого окреме провадження не може використовуватися для вирішення спорів про суб'єктивні права або обов'язки, навіть якщо формально заявлена вимога має вигляд встановлення юридичного факту.

Висновок про існування спору про право в цілому сумісний з міжнародними стандартами, за умови, що не закриває доступ до суду, а лише спрямовує особу до належної позовної форми з чітким визначенням предмета спору, складу сторін і способу захисту. Якщо ж така практика почне працювати як механічна відмова без реальної альтернативи, тоді з'явиться ризик невідповідності ст. 6 Конвенції через надмірний процесуальний формалізм. Позовне провадження потрібне там, де суд має не лише констатувати факт, а дати владну відповідь на конфлікт щодо цивільного права чи обов'язку. Відповідно, коли вимога окремого провадження виявляється лише технікою доведення всередині спору, вона поглинається позовним провадженням; коли ж вона залишається автономною вимогою про підтвердження неоспорюваного факту, вона може існувати окремо; а коли за нею прихований реальний спір щодо правового статусу, обов'язків чи прав інших осіб, вона не повинна розглядатися в окремому провадженні взагалі.

Зазначена логіка розмежування процесуальних форм цивільного судочинства проявляється і в інституті наказного провадження. Особливістю вимог, за якими може бути видано судовий наказ, є їх формальна безспірність та наявність документального підтвердження, яке дозволяє суду встановити наявність права вимоги без проведення повноцінного судового розгляду. У наказному провадженні суд не вирішує спір між сторонами, а здійснює попередню юридичну оцінку поданих заявником документів з метою перевірки очевидності права вимоги. Однак безспірний характер наказного провадження не означає повної відсутності матеріально-правових відносин між сторонами. Між заявником і боржником можуть існувати відповідні правовідносини, але характер і зміст поданих документів свідчать про очевидність права вимоги та відсутність необхідності у повному судовому розгляді.

Таким чином, безспірність у наказному провадженні має не матеріально-правовий, а процесуальний характер. Йдеться не про відсутність будь-

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 15 серпня 2025 року у справі № 709/1954/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129611582>

яких правових суперечностей між сторонами, а про відсутність сумнівів щодо наявності самого права вимоги, моменту його виникнення та розміру грошового зобов'язання. Саме тому очевидність права вимоги повинна підтверджуватися достатнім обсягом доказового матеріалу, що подається разом із заявою про видачу судового наказу. Ненадання хоча б одного з необхідних документів або наявність обставин, які ставлять під сумнів безспірність вимоги, свідчать про наявність спору про право і виключають можливість розгляду справи у порядку наказного провадження. У таких випадках ЦПК України встановлює альтернативу звернення до суду з вимогами, закріпленими в ст. 161 ЦПК України – в порядку спрощеного позовного провадження, що забезпечує сторонам можливість реалізувати принципи змагальності, рівності процесуальних прав та повноцінного дослідження доказів.

Умовно спірним визначає наказне провадження Д. Луспенник обґрунтовуючи, що спору в ньому немає, але він може з'явитись, додатково зауважуючи, що зазвичай не відбувається конкуренції між наказним і позовним провадженням, оскільки, якщо подається заява про скасування судового наказу, то це означає наявність спору, який розглядається в позовному провадженні¹.

Наказне провадження не передбачає повноцінного дослідження доказів та змагальності сторін, а тому не може використовуватися для вирішення правового конфлікту. Процес доказування у межах цього провадження має специфічний характер. Заявником він започатковується шляхом подання заяви про видачу судового наказу разом із належними документами та фактично завершується вирішенням судом питання про її прийняття. Натомість для боржника можливість участі у доказуванні виникає лише після отримання копії судового наказу і пов'язується з поданням заяви про його скасування, що трансформує спрощену процедуру у змагальний процес.

Важливим етапом розвитку цивільного процесуального законодавства України стала реформа 2017 року, яка суттєво змінила структуру позовного провадження – запровадивши диференціацію позовного провадження на загальне та спрощене. Метою такого розмежування стало підвищення ефективності судового розгляду шляхом оптимізації процесуальних процедур залежно від складності справи. Спрощене позовне провадження застосовується переважно до справ невеликої складності або малозначних спорів, що дозволяє значно скоротити строки їх розгляду. Подібний підхід відповідає сучасним європейським тенденціям розвитку цивільного процесу, зокрема принципу пропорційності судової процедури, який передбачає співмірність процесуальних засобів складності спору.

У сучасних наукових підходах спрощене провадження не розглядається як відокремлений «квазіпроцес», а як модифікована позовна форма, що збе-

¹ Луспенник Д. Наказне провадження та заочний розгляд справи як спрощені види цивільного судочинства: спірні питання судової практики . URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Nakazn_prov_zaochnh_rozgl.pdf

рігас ключові ознаки позову – наявність спору про право, протилежність інтересів сторін, використання позову як процесуального засобу захисту, змагальність – але водночас забезпечує швидший і менш формалізований розгляд справ. Саме таку ідею простежує сучасна українська процесуальна доктрина, яка пов’язує спрощені форми з глобальною тенденцією до оптимізації судового захисту без відмови від його базових гарантій.

З точки зору міжнародних стандартів ідея диференціації процедур – повне позовне, спрощене позовне, непозовне – не суперечить міжнародним стандартам і в цілому відповідає європейському розумінню справедливого процесу. ЄСПЛ не забороняє державам створювати різні, у тому числі спрощені й письмові, форми провадження, навпаки, Суд визнає, що усне слухання не є абсолютною вимогою в кожній цивільній справі, якщо немає питань достовірності чи спірних фактів, які вимагають особистого заслуховування сторін, і якщо справа може бути справедливо вирішена за письмовими матеріалами. Разом з тим при розгляді по суті хоча б на одній інстанції особа, як правило, має мати можливість вимагати публічного слухання, а повне виключення такої можливості за загальним правилом зазвичай несумісне зі ст. 6 Конвенції¹. Отже, порушення якщо і виникають при розгляді і вирішенні справи, то не через диференціацію як таку, а через її непропорційне або формалістичне застосування.

Зазначене добре корелює і з правом ЄС: ст. 47 Хартії ЄС гарантує ефективний засіб юридичного захисту і справедливий суд, а єдина процедура видачі Європейського наказу про сплату (European order for payment) та європейська процедура дрібних спорів (European Small Claims Procedure) (далі – Правила ESCP) за Регламентами ЄС №1896/2006 та №861/2007 відповідно прямо побудовані як спрощені, переважно письмові процедури, що допускають відсутність усного слухання, якщо суд не вважає його необхідним.

2. Конструкція позову в цивільному судочинстві України: взаємозв’язок видів позовів та ефективного способу судового захисту в контексті європейських стандартів

Класифікація позовів у цивільному судочинстві України має не лише пізнавальне, а й прикладне значення, оскільки через неї систематизується сама модель судового захисту та визначаються межі належної процесуальної форми для відновлення порушеного права. У юридичній доктрині позови поділяють за кількома критеріями, серед яких основними є: за способом

¹ Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial (civil limb Council of Europe/European Court of Human Rights, 2013. pp. 46-48. URL: <https://rm.coe.int/1680700aaf>

процесуального захисту, за характером і оцінкою предмета спору, за зв'язком між позовами, а також за характером інтересу, що підлягає захисту¹. Така множинність класифікацій зумовлена тим, що позов у цивільному процесі одночасно є і процесуальним засобом ініціювання судової діяльності, і юридичною конструкцією, через яку конкретизується матеріально-правова вимога. Саме тому для сучасного етапу розвитку цивільного процесу важливо не стільки механічно відтворювати традиційні класифікаційні схеми, скільки оцінювати їх крізь призму доступу до правосуддя, процесуальної економії та здатності процесуальної форми забезпечити реальний захист.

У межах загальної класифікації позовів найбільш усталеним є їх поділ за способом процесуального захисту на: позови про визнання, позови про присудження та перетворювальні позови. Водночас для цілей адаптації позовного провадження до європейських стандартів найбільш значущою є класифікація за характером інтересу, який захищається: особисті позови, позови подані на захист державних інтересів чи прав інших осіб та позови подані на захист невизначеного кола осіб (групі). Саме остання група виводить дослідження за межі традиційної моделі двостороннього приватного спору і ставить питання про колективні форми доступу до правосуддя.

ЄКПЛ не вимагає зберігати виключно індивідуалістичну модель звернення до суду (ст. 34), але вимагає, щоб обрана національна конструкція забезпечувала реальний доступ до правосуддя та належний рівень процесуальних гарантій (ст. ст. 6, 13)². Практика ЄСПЛ також не перешкоджає розвитку представницьких і колективних форм судового захисту. У справі «Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain» ЄСПЛ фактично визнав, що колективні форми захисту прав через асоціації є легітимним і сучасним механізмом доступу до суду. Суд підкреслив, що в умовах складних адміністративних спорів саме асоціації нерідко становлять найбільш реалістичний та ефективний інструмент представництва інтересів осіб, права яких безпосередньо зачіпаються. Тому надмірно формалістичне заперечення статусу жертви лише з підстави відсутності особистої участі кожного члена об'єднання у внутрішньому провадженні суперечило б практичній та ефективній природі конвенційного захисту³.

У сучасній процесуальній доктрині питання правової природи групового позову є дискусійним і відображає еволюцію підходів до колективного захи-

¹ Голубева Н. Ю., Бут І. О., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2023. С. 54-55. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26554>

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. №995_004. Дата оновлення 01.08.2021. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

³ Judgement in Case of Gorraiz Lizarraga and others v. Spain, 27 April 2004. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:%22001-61731%22}}>

сту прав. Перший пов'язує груповий позов із процесуальною співучастю і розглядає його як різновид множинності сторін. Другий виходить із самостійності групового позову як окремого процесуального інституту, що має власні ознаки, логіку та процедури. Саме цей підхід покладено в основу Директиви (ЄС) 2020/1828 Європейського Парламенту та Ради від 25 листопада 2020 року, що підтверджує його нормативне закріплення на рівні права ЄС. Третій, компромісний, трактує його як змішану конструкцію, у якій елементи співучасті поєднуються з представництвом. Найбільш обґрунтованим видається підхід, за яким груповий позов слід розглядати як самостійний процесуальний інститут. Якщо сприймати його лише як різновид співучасті, неможливо пояснити низку принципів елементів, характерних для сучасних моделей колективного відшкодування збитків (collective redress): попередню перевірку допустимості колективного розгляду, відмежування представника групи від її членів, обов'язковість або преюдиційний ефект рішення для осіб, які не беруть особистої участі у всіх процесуальних діях, а також спеціальні правила інформування та участі в групі. Отже, груповий позов має іншу функціональну природу, ніж співучасть, і саме це зумовлює необхідність його окремого нормативного врегулювання.

У праві ЄС та в європейській доктрині така тенденція вже отримала нормативне підтвердження через розвиток представницьких позовів (representative actions) як окремої форми колективного захисту. Європейська representative action ґрунтується на принципово іншій моделі, ніж та, що фактично склалася в Україні. Позивачем у ній виступає не сукупність усіх потерпілих осіб як «клас», а кваліфікований суб'єкт – qualified entity, яким може бути споживча організація або публічний орган, що відповідає визначеним критеріям незалежності, некомерційності та стабільності діяльності. Директива 2020/1828 передбачає можливість домагатися як injunctive measures, так і redress measures, тобто не лише припинення порушення, а й відшкодування, ремонту, заміни товару, зменшення ціни, розірвання договору чи повернення коштів. Важливо також, що право ЄС допускає гнучкість щодо моделей участі споживачів – opt-in (приєднання) або opt-out (вихід) – водночас зберігаючи обов'язковий opt-in для споживачів із інших держав-членів у транскордонних справах. Директива приділяє значну увагу інформуванню споживачів, фінансуванню representative actions (представницьких позовів), контролю за third-party funding (судовим фінансуванням та інвестуванням в судові процеси) і транскордонній координації, що демонструє зрілість європейської конструкції як системного інституту доступу до правосуддя¹.

¹ Directive (EU) 2020/1828 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2020 on representative actions for the protection of the collective interests of consumers and repealing Directive 2009/22/EC. Official Journal of the European Union. L 409/1, 4.12.2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2020/1828/oj/eng?utm_source=chatgpt.com

Разом з тим чинне цивільне процесуальне законодавство України не містить комплексного регулювання групових позовів. Окремі елементи колективного захисту існують фрагментарно. Найбільш виразно це видно, по-перше, у збереженні спеціальної ролі об'єднань споживачів у захисті невизначеного кола осіб, а по-друге, у п. 6 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, який допускає видачу судового наказу за вимогою про повернення вартості товару неналежної якості, якщо існує рішення суду, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів. Цей припис є симптоматичним: законодавець визнав можливість існування рішення на користь невизначеного кола осіб і навіть надав йому подальший процесуальний ефект, але не створив загальної процедури, в якій таке рішення повинно бути постановлене. Отже, українське право визнає наслідки колективного захисту, але не інституціоналізує повноцінно саму процесуальну форму його здійснення.

Фрагментарність національної моделі проявляється передусім у відсутності тих елементів, без яких колективний позов не може функціонувати як завершений інститут. В Україні не врегульовано процедуру сертифікації або іншої попередньої судової перевірки допустимості групового розгляду; не визначено процесуальний статус представника групи, членів групи та інших заінтересованих осіб; відсутні спеціальні правила щодо інформування потенційних учасників, порядку їх вступу чи виходу з групи; не врегульовано межі обов'язковості або преюдиційного значення рішення для всіх осіб, чий інтереси охоплювалися процесом. Через це груповий позов у національному праві не відмежований належним чином ні від співучасті, ні від представництва, ні від позову в інтересах інших осіб. Наслідком є правова невизначеність, що унеможливорює стабільне застосування колективного механізму та послаблює його функцію процесуальної економії.

Особливо показовим є те, що національна модель фактично підштовхує осіб до опосередкованого шляху захисту через створення або використання організаційної форми. Саме таку тенденцію засвідчує практика Верховного Суду у постанові ККС ВС від 19 березня 2020 року у справі № 754/8602/18 та № 487/6970/20. Ці рішення мають велике значення: вони фактично підтвердили можливість представницького захисту великої кількості осіб та засвідчили відхід від жорстко індивідуалістичного бачення цивільного процесу. Разом з тим така практика не створює повноцінного групового позову, а лише формує квазі-груповий механізм, у якому доступ до правосуддя опосередковується потребою організаційного оформлення групи.

Традиційні класифікації позовів загалом відповідають континентальній традиції, однак у частині позовів на захист невизначеного кола осіб національна модель залишається незавершеною. Українське законодавство визнає окремі наслідки колективного захисту, а Верховний Суд допускає представництво групового інтересу через організації, але це ще не означає існування повноцінного групового позову як самостійного процесуального інституту.

На відміну від цього, право ЄС уже виробило *representative action* як структуровано врегульовану форму *collective redress*, орієнтовану на масовість, процесуальні гарантії та реальний доступ до правосуддя. У цих умовах гармонізація українського цивільного процесу має відбуватися шляхом інституціоналізації колективних форм позову, насамперед у моделі, близькій до *representative action*.

З урахуванням вищенаведеного особливого значення набуває питання про зміст позову як його структурний елемент, який переводить класифікацію позовів із доктринальної площини в практичну. Зміст позову відображає те, якої саме судової реакції вимагає позивач. Саме тому зміст позову виступає ключовою ланкою, що поєднує матеріально-правову вимогу із процесуальною формою її реалізації, визначаючи не лише характер судового розгляду, але й потенційну ефективність судового захисту.

У сучасному цивільному судочинстві України категорія ефективного способу судового захисту набуває системного значення, оскільки саме через неї забезпечується відповідність національної моделі правосуддя європейським стандартам, зокрема вимогам доступності, справедливості та реальної дієвості судового захисту. На відміну від традиційного підходу, що зводився до формального визначення «належного» способу захисту, сучасна доктрина та судова практика виходять із необхідності оцінки обраного способу з позицій його здатності забезпечити поновлення порушеного права або надання адекватної компенсації.

Нормативне підґрунтя цієї трансформації закріплено у взаємодії процесуальних і матеріально-правових норм. Так, відповідно до п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України позивач зобов'язаний визначити у позовній заяві спосіб захисту¹, тоді як ч. 2 ст. 16 ЦК України формує відкриту систему таких способів, включаючи не лише прямо передбачені законом або договором, але й ті, що можуть бути визначені судом у разі їх відсутності або неефективності². Відповідно, законодавець фактично визнає, що ефективність є критерієм, який виходить за межі формального переліку способів захисту. У судовій практиці також послідовно підкреслюється, що позивач не може формулювати альтернативні способи захисту, перекладаючи на суд обов'язок їх вибору³. Отже, уже на стадії відкриття провадження закладається диспозитивна модель процесу, в межах якої суд зв'язаний змістом позовних вимог.

У доктрині та судовій практиці відбувся перехід від категорії «належного способу захисту» до категорії «ефективного способу захисту». Правозастосовна практика тривалий час дотримувалася концепції «належного способу

¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004. № 1618-IV. Дата оновлення: 17.07.2025. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003. № 435-VI. Дата оновлення: 01.02.2026. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 лютого 2024 року у справі № 990/150/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117241509>

захисту», відповідно до якої відхилення від законодавчо визначених моделей призводило до відмови у позові незалежно від фактичного порушення права. З цих причин у практиці Верховного Суду фактично відбулося ототожнення категорій «неналежний» і «неефективний» способи захисту, що викликає обґрунтовану наукову дискусію. Один і той самий спосіб захисту може визнаватися ефективним або неефективним залежно від підходу суду. Однак уже на етапі діяльності Верховного Суду починає формуватися інший підхід, відповідно до якого спосіб захисту повинен бути ефективним, тобто таким, що забезпечує реальне відновлення порушеного права або, у разі неможливості, гарантує отримання відповідного відшкодування. Ця позиція була обґрунтована через пряме посилення на конституційні гарантії права на судовий захист та положення ст. 13 ЄКПЛ. Подальший розвиток зазначеного підходу відбувся після процесуальної реформи 2017 року, яка закріпила можливість застосування судом іншого способу захисту, не передбаченого законом або договором, за умови його законності та заявлення відповідної вимоги позивачем. Водночас законодавець залишив принцип диспозитивності як базову засаду процесу, обмеживши можливість суду змінювати спосіб захисту лише випадками, коли це прямо ініційовано позивачем¹. Таким чином, у національній моделі сформовано компроміс між активною роллю суду та автономією сторін.

Разом із тим сучасна модель цивільного процесу не обмежується виключно диспозитивністю. Вона поєднує її з принципом верховенства права та вимогою ефективного судового захисту. Саме в цьому контексті слід розглядати положення ч. 2 ст. 5 ЦПК України, яке передбачає, що у разі відсутності ефективного способу захисту в законі чи договорі суд може визначити такий спосіб у своєму рішенні, якщо він не суперечить закону. Системне тлумачення ст. 5 та ст. 13 ЦПК України дозволяє сформулювати ключовий висновок: право суду визначити інший спосіб захисту не є правом діяти з власної ініціативи, а є похідним від волевиявлення позивача. Суд може реалізувати це повноваження лише за умови, що відповідна вимога заявлена у позові. Отже, ч. 2 ст. 5 ЦПК України не змінює диспозитивної природи процесу, а лише розширює можливості позивача у формулюванні способу захисту. Звідси випливають умови, за яких суд може застосувати інший спосіб захисту: 1) встановлена неефективність способу, обраного позивачем; 2) існування альтернативного способу, який не суперечить закону; 3) наявність відповідної вимоги у позовній заяві. За відсутності цих умов суд не має права трансформувати позов. В іншому випадку відбувається підміна волі сторони судовим розсудом, що суперечить як принципу диспозитивності, так і принципу правової визначеності.

¹ Голубева Н. Ю., Бут І. О., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2023. С. 58-59. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26554>

Ця норма є проявом функціоналізації цивільного процесу та орієнтації на результат судового розгляду. Її метою є подолання ситуацій, коли формальна обмеженість способів захисту перешкоджає реальному поновленню порушеного права. Разом з тим її застосування не є необмеженим і не може розглядатися як підстава для активістської ролі суду. У цьому контексті особливо важливим є питання про межі активності суду. Суд, безумовно, має оцінювати ефективність способу захисту, але ця оцінка не повинна перетворюватися на самостійне конструювання позову. Роль суду полягає у перевірці придатності обраного способу, а не у його заміні. Навіть у випадку, коли обраний спосіб є очевидно неефективним, суд повинен діяти в межах заявлених вимог, а не виходити за їх рамки.

Проте проблематика співвідношення диспозитивності цивільного процесу та обов'язку забезпечення ефективного судового захисту особливо яскраво проявляється у питанні меж повноважень суду щодо визначення способу захисту. Так, у постанові КЦС ВС від 04 листопада 2024 року у справі № 504/3606/14-ц сформульовано концептуально виважений і системний підхід до співвідношення способів захисту у спадкових правовідносинах. Суд чітко розмежував два самостійні способи захисту, передбачені матеріальним правом – визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301 ЦК України) та внесення змін до нього (ст. 1300 ЦК України), – виходячи з юридичної природи порушення. Ключовим критерієм розмежування виступає наявність або відсутності у спадкоємця права на спадкування на момент видачі свідоцтва. Суд фактично закріпив матеріально-правовий тест ефективності способу захисту: якщо порушення полягає не у відсутності права, а у неправильному визначенні його обсягу, належним і ефективним способом є не знищення правового титулу (через визнання недійсності), а його корекція (через внесення змін). Важливо, що у цій справі суд не вийшов за межі диспозитивності зазначивши, що вибір способу захисту здійснює позивач, але вимога про зміну способу захисту не була заявлена позивачем, тому суд визнав спосіб захисту щодо вимоги про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину як неефективний та відмовив в задоволенні позову в частині цих вимог, оскільки не наділений повноваженнями змінити спосіб захисту з власної ініціативи¹. Отже, суд не трансформував позов, а здійснив селекцію між кількома заявленими способами захисту, вказавши на той, який відповідає природі правовідносин і забезпечує реальне відновлення прав. Цей підхід відповідає сучасній концепції ефективності як функціональної категорії, що орієнтується на результат судового захисту, зберігаючи баланс із принципом диспозитивності, оскільки суд не підміняє волю позивача, а лише оцінює заявлені вимоги.

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 04 листопада 2024 року у справі № 504/3606/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123081805>

Натомість у постанові КЦС ВС від 12 березня 2025 року у справі № 619/3484/19 спостерігається принципово інший підхід. Суд, посиляючись на принцип *jura novit curia* («суд знає закон»), фактично трансформував заявлений позивачем спосіб захисту. Позовні вимоги про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину були інтерпретовані судом як вимоги про внесення змін до цих свідоцтв, після чого суд самостійно визначив новий розмір спадкових часток¹. У цьому випадку Верховний Суд не обмежився оцінкою ефективності способу захисту, а здійснив його заміну, не зважаючи на відсутність прямої вимоги позивача про застосування такого способу. Такий підхід означає фактичний вихід суду за межі диспозитивності та трансформацію змісту позову.

Аналіз наведених підходів Верховного Суду демонструє наявність внутрішньої еволюції та водночас певної колізійності у формуванні доктрини ефективного способу судового захисту, що безпосередньо впливає на розуміння меж диспозитивності та ролі суду у цивільному процесі.

По-перше, відмінність між ними полягає у розумінні меж диспозитивності. У рішенні 2024 року диспозитивність зберігає пріоритет: суд діє в межах заявлених вимог і лише оцінює їх ефективність. У рішенні 2025 року диспозитивність фактично відступає перед принципом ефективності, що призводить до активного втручання суду у зміст позову.

По-друге, різниться підхід до принципу *jura novit curia* («суд знає закон»), де у класичному розумінні цей принцип означає, що суд самостійно застосовує норму права, але не змінює фактичні вимоги сторін, а у постанові 2025 року цей принцип фактично розширено до можливості трансформації способу захисту, що виходить за межі його традиційного змісту.

По-третє, різним є співвідношення між ефективністю та правовою визначеністю. Підхід ВС 2024 року забезпечує передбачуваність – позивач розуміє, що суд не вийде за межі його вимог і не створить вимог про яких не просили. Натомість підхід 2025 року підвищує ефективність результату, але знижує передбачуваність процесу, оскільки сторони не можуть бути впевнені у збереженні заявленої моделі позову.

З точки зору європейських стандартів ці підходи також мають різну оцінку. Практика ЄСПЛ виходить із необхідності забезпечення балансу між ефективністю захисту та процесуальними гарантіями і не вимагає від національних судів замінювати волю сторін, але наголошує на недопустимості надмірного формалізму. У цьому сенсі підхід 2024 року є більш узгодженим із принципами ЄСПЛ, оскільки забезпечує ефективність без порушення диспозитивності. Натомість підхід, реалізований у постанові 2025 року, хоча й спрямований на досягнення справедливого результату, створює ризики порушення принципу рівності сторін та права на справедливий суд, оскільки

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 12 березня 2025 року у справі № 619/3484/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125843168>

одна зі сторін може бути позбавлена можливості належним чином захищати свої інтереси щодо зміненого способу захисту.

Для цілей доктринального розвитку та гармонізації з європейськими стандартами більш обґрунтованою видається перша модель. Вона забезпечує баланс між ефективністю та диспозитивністю, зберігає передбачуваність судового розгляду та відповідає підходам ЄСПЛ щодо недопустимості надмірного втручання суду у процесуальну автономію сторін.

Отже, національна конструкція, закріплена у ст. 5 та ст. 13 ЦПК України, загалом відповідає європейським стандартам, однак її практична реалізація потребує обережності. Надмірне розширення ролі суду може призвести до порушення принципу диспозитивності, тоді як надмірне її обмеження – до формалізації процесу і втрати ефективності захисту

3. Система спрощення та оптимізації позовного провадження в цивільному судочинстві України у світлі європейських стандартів

Сучасний розвиток цивільного процесуального права країн ЄС характеризується поступовим переходом від класичної формалізованої моделі судового розгляду до більш гнучких, пропорційних та диференційованих процедур розгляду і вирішення приватноправових спорів. Така трансформація пов'язана із прагненням забезпечити ефективність правосуддя, скоротити строки розгляду справ, зменшити процесуальні витрати та підвищити доступність судового захисту.

Рада Європи послідовно орієнтувала держави-члени на розвиток процедур, які зменшують надмірний формалізм, скорочують витрати часу і коштів та дозволяють розглядати окремі категорії спорів у письмовій або змішаній формі. Такі підходи впливають, зокрема з Рекомендації № R(81)7 щодо полегшення доступу до правосуддя та Рекомендації № R(84)5 щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя. В праві ЄС відповідний вектор підтримано Регламентом (ЄС) № 861/2007, що запровадив Європейську процедуру розгляду дрібних позовів, який запровадив уніфікований механізм розгляду малозначних транскордонних спорів у спрощеній формі, що ґрунтується на принципах письмовості, стандартизованих форм процесуальних документів, активної ролі суду та можливості дистанційного розгляду справи, спрямованої на зниження витрат і пришвидшення захисту прав¹. Відтак спрощення та оптиміза-

¹ Regulation (EC) No 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 establishing a European Small Claims Procedure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02007R0861-20250501>

цію позовного провадження доцільно розглядати не як сукупність окремих процесуальних новел або ізольованих інститутів, а як цілісну систему, побудовану на взаємодії двох взаємопов'язаних рівнів

Перший рівень становлять інституційні механізми спрощення, що забезпечують диференціацію форм судового розгляду залежно від характеру та складності спору. До них належать, зокрема, спрощене позовне провадження та заочний розгляд як особливі процесуальні режими, які дозволяють адаптувати структуру судового розгляду до потреб ефективного захисту прав.

Другий рівень утворюють процедурні інструменти оптимізації позовного провадження, які функціонують незалежно від обраної форми провадження та спрямовані на впорядкування процесуального руху справи, забезпечення змагальності сторін і дотримання розумних строків розгляду. До цієї групи належать не лише класичні інструменти, а також технологічні засоби, пов'язані з розвитком електронного судочинства та цифровізацією процесу.

Таким чином, система спрощення та оптимізації позовного провадження в Україні постає як двокомпонентна модель, у якій інституційні механізми визначають форму здійснення правосуддя, тоді як процедурні інструменти забезпечують його ефективне функціонування в межах кожної з цих форм. У своїй сукупності ці елементи формують цілісну конструкцію, що загалом відповідає європейському принципу процесуальної пропорційності, відповідно до якого інтенсивність процесуальних засобів і гарантій має корелювати зі складністю справи та значущістю спірних правовідносин.

Водночас ефективність такої моделі визначається не лише її нормативним закріпленням, але й практикою застосування, зокрема здатністю суду здійснювати активне процесуальне керівництво справою, забезпечувати баланс між оперативністю розгляду та дотриманням процесуальних гарантій сторін. Відтак спрощені процедури та інструменти оптимізації слід розглядати як засоби внутрішньої диференціації процесуальної форми, спрямовані на забезпечення пропорційності між складністю спору та інтенсивністю судової процедури, за умови, що їх застосування не призводить до звуження змісту права на справедливий суд, а навпаки – сприяє його ефективній реалізації. Саме з таких позицій у подальшому аналізуються як інституційні механізми спрощення позовного провадження, так і процедурні інструменти його оптимізації.

3.1. Інституційні механізми спрощення позовного провадження: диференціація форм судового розгляду

Українська модель позовного провадження загалом розвивається в руслі європейських тенденцій, орієнтованих на підвищення ефективності правосуддя шляхом спрощення та диференціації судових процедур. Однак це

спрощення в національному цивільному процесі відбувалося не однооментно, а поступово, у декілька етапів.

Першим кроком у цьому напрямі стало запровадження процедури заочного розгляду, яка була покликана забезпечити оперативність судового захисту в умовах процесуальної пасивності відповідача та мінімізувати можливості штучного затягування розгляду справи. Заочний розгляд став одним із перших проявів процесуальної оптимізації в межах позовної форми, оскільки дозволив зберегти загальну конструкцію позовного провадження, але водночас адаптувати її до ситуацій, у яких недобросовісна або байдужа поведінка сторони не повинна блокувати здійснення правосуддя.

Заочний розгляд у сучасному українському цивільному процесі є концептуально сумісним із європейськими стандартами як інструмент оптимізації позовного провадження, покликаний забезпечити його оперативність і результативність. Його нормативне закріплення в чинному ЦПК України відображає прагнення законодавця досягнути балансу між двома взаємопов'язаними цілями: з одного боку, гарантувати позивачеві реальний і своєчасний судовий захист, а з другого – не допустити ухвалення судового рішення за відсутності відповідача в спосіб, який порушував би його право бути почутим. Саме тому інститут заочного розгляду не може розглядатися виключно як техніка прискорення процесу і у конвенційному вимірі він становить одну з найчутливіших зон співвідношення процесуальної економії та стандартів справедливого суду.

Чинний ЦПК України передбачає, що суд може ухвалити заочне рішення лише за одночасного існування чотирьох умов: відповідач належно повідомлений про дату, час і місце судового засідання; не з'явився без поважних причин або без повідомлення причин; не подав відзив; позивач не заперечує проти такого вирішення справи. Ці умови закріплені у ст. 280 ЦПК України і свідчать, що Заочний розгляд в українській моделі не є автоматичним наслідком неявки відповідача, а допускається лише за наявності сукупності процесуальних умов, які мають компенсаторний характер і покликані мінімізувати ризик свавільного вирішення спору без участі однієї зі сторін.

У теоретичному аспекті заочний розгляд слід кваліфікувати не як окремий вид провадження, а як спеціальний режим розгляду справи в межах позовного провадження, що застосовується у відповідь на процесуальну пасивність відповідача. Саме така кваліфікація найбільшою мірою відповідає системі ЦПК України: глава про заочний розгляд структурно розміщена в межах загальної моделі позовного процесу, а сам заочний розгляд не усуває спору про право, не змінює природи процесуальних правовідносин і не перетворює спір на безспірний. Навпаки, спір зберігається, але його розв'язання відбувається без активної участі відповідача за умови, що така неучасть не ставить під сумнів справедливість процедури.

З позицій європейських стандартів вихідним є те, що відсутність сторони в судовому засіданні сама по собі не означає порушення статті 6 ЄКПЛ. ЄСПЛ послідовно виходить з того, що держава може будувати цивільний процес так, щоб не дозволити стороні, яка зловживає своїми правами або проявляє повну процесуальну пасивність, паралізувати здійснення правосуддя. Ця ідея узгоджується і з рекомендаційними актами Ради Європи: Рекомендація № R(84)5 прямо орієнтує держави на запровадження механізмів, які дозволяють суду реагувати на недобросовісну поведінку сторін та запобігати навмисному затягуванню розгляду. Отже, правова природа заочного розгляду полягає не у спрощенні як такому, а у забезпеченні балансу між ефективністю судового захисту та правом сторони на участь у процесі. Разом з тим відповідність стандартам ЄСПЛ визначається не нормативною конструкцією, а якістю її застосування, зокрема реальністю повідомлення, добросовісністю сторін, рівнем судового контролю.

У цьому контексті першочергове значення має критерій належного повідомлення відповідача. Для ЄСПЛ право бути присутнім і бути почутим має реальний зміст лише тоді, коли особа дійсно знала або повинна була знати про розгляд справи. Тому в конвенційній перспективі допустимість ухвалення рішення за відсутності сторони прямо залежить від того, чи було забезпечено ефективне інформування про провадження та чи мала сторона реальну можливість узяти в ньому участь. Національна норма ст. 280 ЦПК України в цьому сенсі є конвенційно релевантною: вона ставить належне повідомлення на перше місце серед умов заочного розгляду. Якщо цей елемент відсутній або підтверджений лише формально, вся конструкція заочного рішення стає вразливою з погляду статті 6 Конвенції.

Разом із тим практика ВС демонструє, що оцінка належного повідомлення не зводиться до суто формальної перевірки факту направлення судової повістки. У постанові від 14 лютого 2022 року у справі № 2-4744/11 КЦС ВС звернула увагу на те, що навіть встановлене порушення правил повідомлення не може автоматично зумовлювати скасування заочного рішення, якщо таке втручання відбувається через значний проміжок часу та суперечить принципу правової визначеності. Суд підкреслив, що право на справедливий суд має оцінюватися у контексті всіх обставин справи, включаючи зміну фактичних відносин, поведінку сторін та наслідки перегляду рішення. Зокрема, ВС зазначив, що перегляд заочного рішення після тривалого часу, коли одна зі сторін померла, а спірні правовідносини не допускають правонаступництва, не може вважатися виправданим лише з огляду на формальне порушення повідомлення. У такій ситуації відновлення провадження не сприяє реалізації права на участь у процесі, а, навпаки, підриває стабільність правовідносин і може свідчити про зловживання процесуальними правами¹.

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду 14 лютого 2022 року у справі № 2-4744/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103525086>

Таким чином, у світлі як практики ЄСПЛ, так і позиції Верховного Суду, належне повідомлення відповідача виступає ключовою, але не ізольованою гарантією справедливого судового розгляду. Його оцінка повинна здійснюватися не формально, а з урахуванням реальної обізнаності особи про провадження, її процесуальної поведінки та впливу можливого перегляду рішення на принцип правової визначеності. Такий підхід дозволяє забезпечити баланс між правом особи на участь у процесі та інтересом у стабільності судових рішень, що відповідає європейським стандартам правосуддя.

Другим фундаментальним елементом є наявність механізму подальшого перегляду заочного рішення. Український ЦПК передбачає спеціальну процедуру перегляду заочного рішення судом, який його ухвалив, а також можливість подальшого апеляційного перегляду. Відповідно до ст. ст. 284–287 ЦПК України, відповідач має право подати заяву про перегляд заочного рішення; за результатами розгляду такої заяви суд або залишає її без задоволення, або скасовує заочне рішення і призначає справу до розгляду в загальному чи спрощеному позовному провадженні. У разі залишення заяви без задоволення заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, а строк на апеляційне оскарження обчислюється з дати постановлення відповідної ухвали. Ця модель важлива саме тим, що не залишає відповідача без процесуального засобу відновлення балансу, якщо його неучасть була зумовлена об'єктивними причинами або якщо є підстави сумніватися в належності повідомлення чи повноті розгляду справи.

Еволюція правових позицій Верховного Суду щодо порядку розгляду заяви про перегляд заочного рішення, поданої поза межами встановленого строку, демонструє не просто зміну окремих технічних підходів, а більш глибокий пошук балансу між правом на доступ до суду, ефективністю спеціальної процедури перегляду заочного рішення та принципом правової визначеності (*res judicata*).

Початково в судовій практиці (постанова КЦС ВС від 13 січня 2021 року у справі № 1519/2-4031/11) переважав підхід, за яким строк на подання заяви про перегляд заочного рішення розглядався як жорстка процесуальна передумова доступу до відповідної процедури. За цією логікою належно оформлена заява, подана поза межами строку, за відсутності підстав для його поновлення, не відкривала повноцінного механізму перегляду, а суд фактично виходив із того, що лише дотримання строку або його попереднє поновлення дає можливість перейти до застосування спеціальної процедури, передбаченої нормами про перегляд заочного рішення¹.

У постанові від 09 листопада 2021 року ВП ВС змінила цей підхід, виходячи з того, що належно оформлена заява про перегляд заочного рішення повинна бути прийнята судом до розгляду незалежно від того, чи дотрима-

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 січня 2021 року у справі № 1519/2-4031/11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94297011>

ний строк на її подання. Відповідно, питання пропуску строку та його поновлення, за цією логікою, мали вирішуватися не на стадії допуску заяви, а вже в межах її розгляду за правилами ст. ст. 286-287 ЦПК України. Наслідком відсутності підстав для поновлення строку вбачалося не залишення заяви без розгляду, а залишення її без задоволення, що, у свою чергу, відкривало відповідачу шлях до апеляційного оскарження заочного рішення¹.

Однак у постанові від 12 червня 2024 року ВП ВС знову змінила підхід і фактично повернулася до іншого тлумачення співвідношення загальних і спеціальних процесуальних норм. Суд виходив із того, що пропуск строку на подання заяви про перегляд заочного рішення без поважних причин означає втрату права на відповідну процесуальну дію, а тому застосуванню підлягають загальні наслідки, передбачені ч. 2 ст. 126 ЦПК України. За цією моделлю питання про дотримання строку має бути вирішене до переходу до розгляду заяви по суті, а за відсутності підстав для поновлення строку така заява підлягає залишенню без розгляду, а не без задоволення².

Мотивуючи цей відступ, суд звернув увагу на кілька принципових обставин щодо попередньої правової позиції: 1) фактично нівелюється значення процесуального строку як інструменту забезпечення правової визначеності; 2) процедура перегляду заочного рішення перетворюється на формальну проміжну стадію перед апеляційним оскарженням, що суперечить функціональному призначенню цього інституту; 3) породжується розбіжності у практиці судів і не сприяє єдності правозастосування. Саме тому ВП ВС дійшла висновку, що передбачені ч. 3 ст. 287 ЦПК України повноваження суду стосуються лише суті заяви про перегляд заочного рішення, тобто оцінки поважності причин неявки у судове засідання, неподання відзиву та значущості нових доказів, але не можуть поширюватися на питання пропуску строку на подання такої заяви.

Особливої уваги заслуговує те, що у постанові 2024 року ВП ВС не обмежилася суто нормативним тлумаченням, а прямо інтегрувала у свою аргументацію критерії, сформовані у практиці ЄСПЛ. Суд підкреслив, що поважними причинами пропуску строку можуть бути лише об'єктивні перешкоди, які реально унеможливили своєчасне звернення до суду, а заявник повинен демонструвати добросовісну процесуальну поведінку, готовність брати участь у всіх етапах провадження та утримуватися від дій, спрямованих на зволікання. Отже, оцінка поважності причин пропуску строку була поставлена у безпосередній зв'язок не лише з фактом невручення рішення, а й із загальною процесуальною поведінкою сторони до та після того, як вона дізналася про існування заочного рішення.

¹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 09 листопада 2021 року у справі № 214/5505/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101473381>

² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі № 756/11081/20 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119776617>

З наукової точки зору ця еволюція відображає прагнення ВС віднайти оптимальну рівновагу між двома цінностями, які однаково належать до змісту права на справедливий суд: з одного боку, реальним доступом до процедур перегляду судового рішення, а з другого – стабільністю остаточного судового акта. Водночас ця позиція потребує обережного застосування, щоб захист правової визначеності не перетворився знову на надмірний формалізм.

Особливої уваги вимагає зв'язок між заочним розглядом і принципом змагальності. Заочне рішення за своєю природою приймається в умовах, коли один із учасників спору фактично не реалізує своїх процесуальних прав у судовому засіданні. Це означає, що суд зобов'язаний з підвищеною ретельністю перевіряти обґрунтованість позовних вимог та достатність доказів, не підміняючи відсутність заперечень відповідача автоматичним презумуванням правильності позиції позивача. Іншими словами, заочний розгляд не скасовує обов'язку суду ухвалити законне й обґрунтоване рішення; він лише змінює процесуальну ситуацію, в якій перевіряється доказовий матеріал. Допустимість заочного розгляду ґрунтується не на зниженні стандарту доказування, а на тому, що відповідач добровільно або недобросовісно не скористався гарантованою можливістю взяти участь у процесі.

У порівняльно-правовому вимірі інститути, аналогічні українському заочному розгляду, давно існують у правопорядках держав Європи. Для європейського цивільного процесу характерною є ідея, що пасивна поведінка відповідача не повинна позбавляти позивача ефективного доступу до правосуддя. У сучасних європейських моделях *default judgment* (заочного рішення) або подібних інструментів ключовими запобіжниками виступають: належне повідомлення, реальна можливість для відповідача вступити в процес, судовий контроль за достатністю доказів і спеціальна процедура скасування або поновлення слухання. Отже, українська модель у своїй концептуальній основі не виходить за межі загальноєвропейського підходу; проблематика полягає радше в тонкощах її практичного застосування.

Саме на рівні практики проявляються і найбільші ризики: 1) формалізація повідомлення (якщо суд ототожнює юридичну фікцію повідомлення з реальним знанням особи про процес, заочний розгляд може втратити конвенційну легітимність); 2) механічне залишення заяви про перегляд без задоволення без належної оцінки причин неявки, неподання відзиву або обставин, що могли вплинути на можливість участі відповідача; 3) недостатня увага до обґрунтованості позову у разі, коли суд, по суті, сприймає відсутність відповідача як заміну змагальності. Усі три ризики мають спільну природу: вони перетворюють заочний розгляд із інструменту протидії затягуванню на інструмент процедурного спрощення ціною зниження гарантій справедливого суду.

Доцільним є посилення в судовій практиці стандарту мотивування ухвали про відмову в задоволенні заяви про перегляд заочного рішення.

Така ухвала повинна містити окрему оцінку не лише формального дотримання строків, а й того, чи мала особа реальну можливість дізнатися про розгляд справи та взяти в ньому участь. Це дозволило б привести українську модель ближче до конвенційного стандарту реальної, а не номінальної участі в процесі.

Крім того, вбачається виправданим вироблення Верховним Судом більш деталізованих орієнтирів щодо того, які саме порушення процедури повідомлення або які саме обставини неявки повинні визнаватися достатніми для скасування заочного рішення. Уніфікація таких підходів зменшила б ризик нерівномірної практики та посилила б передбачуваність для сторін.

Окремим напрямом гармонізації може стати посилення цифрових гарантій повідомлення в межах ЄСІТС, але за умови, що цифровізація не перетворюється на новий бар'єр для осіб, які фактично не мають рівного доступу до електронної комунікації. З європейської точки зору важливий не сам канал повідомлення, а його реальна ефективність.

Запропоновані напрями вдосконалення свідчать, що подальша еволюція інституту заочного розгляду повинна відбуватися не шляхом його обмеження або формального ускладнення, а через підвищення якості його застосування та узгодження із конвенційними стандартами. Ключовим орієнтиром при цьому має залишатися баланс між ефективністю судового захисту та реальним забезпеченням права сторони бути почутою, що є визначальним критерієм відповідності національної моделі цивільного судочинства європейським стандартам правосуддя.

Наступним, більш системним етапом стало виокремлення спрощеного позовного провадження, що означало вже не лише епізодичне спрощення окремих процесуальних механізмів, а нормативне оформлення внутрішньої диференціації позовного провадження залежно від складності спору, характеру предмета доказування, ціни позову, значення справи для сторін та інших критеріїв. Саме на цьому етапі спрощення судових процедур набуло більш завершеного вигляду як елемент загальної концепції процесуальної пропорційності.

У чинній редакції ЦПК України питання про розгляд справи у спрощеному порядку вирішується судом уже в ухвалі про відкриття провадження; при цьому суд повинен враховувати не лише ціну позову, а й значення справи для сторін, спосіб захисту, складність спору, обсяг і характер доказів, кількість учасників, суспільний інтерес і позицію сторін. Закон також установлює перелік спорів, які не можуть розглядатися у спрощеному порядку, а також передбачає перехід до загального провадження, якщо після відкриття справи змінюється її процесуальна конфігурація, зокрема подається належний зустрічний позов або змінюється предмет позову. Отже, законодавець будує спрощене провадження не як автоматичне скорочення процедури, а як гнучку модель, що потребує індивідуалізованої судової оцінки.

Процесуальне законодавство покладає на суди першої інстанції повноваження щодо віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження, при цьому суди касаційної інстанції, вирішуючи питання про допуск такої справи до касаційного розгляду, здійснюють перевірку на правильність віднесення її судом першої інстанції до категорії справ спрощеного позовного провадження. Проте, як свідчить практика, суди нижчих інстанцій стикаються із труднощами при кваліфікації справ як малозначних та віднесення їх до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження. Така діяльність має здійснюватися у системному застосуванні ч.ч. 4, 6 ст. 19 та ст. 274 ЦПК України. Правила кваліфікації справ до цього виду провадження дають можливість поділити їх на дві групи: справи, що за законом розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження та справи, що можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження¹.

Особливість першої групи полягає у виокремленні справ з загального масиву позовного провадження і визначення їх розгляду за правилами спрощеного позовного провадження в імперативному порядку в силу прямої вказівки в законі: 1) справи, що є малозначними за законом; 2) справи, що виникають з трудових відносин; 3) справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; 4) справи наказного провадження². Разом з тим суддями ВС наголошено: «якщо суд дійде висновку, що справа хоча й малозначна в силу закону, але складна, він може її розглянути в порядку загального позовного провадження»³.

Друга група об'єднує категорії справ, які потребують оцінки суду для визначення можливості подальшого її розгляду за правилами позовного спрощеного провадження, здійснення якої можливе тільки за умови письмового клопотання про це від позивача відповідно до ст. 276 ЦПК України: справи, визнані судом малозначними, справи незначної складності та будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, з урахуванням винятків передбачених

¹ Голубева Н. Ю., Бут І. О., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2023. С. 80. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26554>

² Там само. С. 81.

³ Верховний Суд завжди звертає увагу на обґрунтування необхідності перегляду малозначної справи – Наталія Сакара. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/1206824?fbclid=IwY2xjawQ6AaNleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFwd2pxQmFQRnpVvmtKS28zc3J0YwZhcHBfaWQQMjlyMDM5MTc0ODIwMDg5MgABHnhl62cXhs6DnBGkSEhXBCa_kMLogf7EK6IW_HvawZ-k2HwPDuIrvR7lgccF_aem_bBibpeHbw0OFV7q8dATOdQ

законом¹. ВС також зауважує, що в порядку спрощеного позовного провадження можуть розглядатися не лише справи, визначені ч. 1 ст. 274 ЦПК України, але й будь-які інші справи, якщо з частини четвертої вказаної статті не випливає заборона щодо можливості їх розгляду в порядку спрощеного позовного провадження²

В контексті віднесення справи до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження особливого значення набуває категорія малозначних справ та справ незначної складності. Законодавець, закріплюючи відповідні критерії, фактично надає суду дискрецію у визначенні належної процесуальної форми, однак така дискреція не є абсолютною. Судовою практикою сформовані критерії, що мають враховуватися при визначенні «незначної складності» справи: 1) наявність сталої судової практики зі спірного питання; 2) характер та кількість фактів, які підлягають встановленню (складність предмета доказування); 3) «ускладнення» суб'єктного складу, можливість вступу у процес інших учасників справи; 4) кількість вимог, що розглядаються в межах однієї справи, можливість об'єднання та роз'єднання позовних вимог, пов'язаність з іншими справами, що знаходяться на розгляді в судах; 5) віддаленість з точки зору простору та часу між подіями та фактами, що розглядаються, та процесом судочинства; 6) кількість та специфіка доказового матеріалу, в тому числі свідків, яких слід допитати, потреба у забезпеченні доказів; 7) виключення, передбачені в частині четвертій статті 274 ЦПК України; 8) інші обставини (оновлення законодавства, міжнародні фактори тощо)³. Отже, при вирішенні питання про малозначність справи суд має виходити із сукупності критеріїв, передбачених процесуальним законом, і не обмежуватися лише формальним показником ціни позову, оскільки навіть у справах з незначною ціною позову складність правовідносин або необхідність дослідження значного обсягу доказів може виключати їх розгляд у спрощеному провадженні.

Ціна позову як базовий критерій малозначності справи був закріплений на законодавчому рівні з запровадженням спрощеного позовного провадження у 2017 році. Відповідно до п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України в редакції від 15. 12. 2017 р. справа визнавалася малозначною за законом, якщо ціна позову не перевищувала 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, тоді як п. 2 цієї ж норми надавав суду дискреційні повноваження

¹ Голубева Н. Ю., Бут І. О., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2023. С. 82. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26554>

² Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 05.06.2024 у справі № 750/9433/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119583639>

³ Сакара Н. Диференціація процесуальної форми щодо проваджень і процедур: проблемні питання. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/2022_09_19_Sakara.pdf

визнавати малозначними справи з ціною позову до 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. У свою чергу, п. 5 ч. 4 ст. 274 ЦПК України передбачав заборону розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження у разі якщо ціна позову перевищує 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що свідчило про внутрішню логічну узгодженість відповідних норм та їх спрямованість на створення чіткої, передбачуваної моделі процесуального розмежування справ.

Прагнення законодавця забезпечити процесуальну економію, підвищити оперативність розгляду масових категорій справ та розвантажити судову систему зумовили законодавчу ініціативу з розширення сфери застосування спрощеного позовного провадження шляхом включення до переліку малозначних справ окремих категорій цивільних справ та зниження верхньої межі дискреційної малозначності з 500 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Відповідні зміни були синхронно відображені і в ч. ч. 1, 4 ст. 274 ЦПК України в редакції від 08. 02. 2020 р., що зберегло системну узгодженість між критеріями малозначності та допустимістю застосування спрощеного провадження.

Подальші законодавчі зміни відбулися під безпосереднім впливом конституційного контролю. У рішенні № 10-р(П)/2023 від 22.11.2023 КСУ спираючись і на європейський досвід, і на практику ЄСПЛ, і на Правила ESCP. Основний висновок Суду полягає в тому, що сама ідея малозначних справ є конституційно допустимою, проте п. п. 1 і 5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України є неконституційними оскільки встановлені там розміри ціни позову були надмірними і непропорційними. Так, у п. 5.9 рішення суд провів пряме порівняння української моделі з європейською процедурою дрібних позовів зазначивши, що за Правилами ESCP дрібним вважається позов до 5000 євро, тоді як українські пороги малозначності на момент розгляду справи фактично становили приблизно 6801 євро за п. 1 ч. 6 ст. 19 ЦПК України та 17002 євро за п. 5 цієї ж норми¹. Тож використавши порівняльно-правовий, євроінтеграційний аргумент для доведення непропорційності національного регулювання суд показав, що законодавець вийшов за межі того, що може вважатися справді «малозначним» спором навіть у порівнянні з європейськими стандартами, якщо навіть у праві ЄС «small claims» мають нижчий фінансовий поріг, то український закон, відносячи до малозначних справ значно дорожчі спори, спотворює саму ідею малозначності.

Реалізацією зазначених конституційних орієнтирів стали зміни до ЦПК України щодо зниження ціни позову як критерію малозначності справи. Відповідно до нової редакції п. п. 1, 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України в редакції від 19.06.2024 р., малозначність справи за законом обмежена порогом у 30 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, тоді як дискреційна малознач-

¹ Рішення Конституційного Суду України № 10-р(П)/2023 від 22.11.2023}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-23#n207>

ність – 80. Водночас заборона розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження передбачена у п. 5 ч. 4 ст. 274 ЦПК України зберігла попередній поріг у 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що призвело до виникнення нормативної неузгодженості між критеріями малозначності справи та межами застосування спрощеного позовного провадження.

З вищенаведеного вбачається, що ціна позову в процесуальному праві не розглядається як самодостатній критерій віднесення справи до категорії малозначних, проте є первинним орієнтиром, який має доповнюватися якісною оцінкою спору щоб його застосування було реалістичними, пропорційними та такими, що не спотворюють зміст права на судовий захист.

Формальне віднесення справи до категорії малозначних без належного мотивування створює ризик непередбачуваного обмеження процесуальних прав сторін, що суперечить принципу правової визначеності. Так, у справі № 210/756/24 про стягнення грошової компенсації моральної шкоди, завданої смертю працівника на виробництві в розмірі 8 млн. грн. КЦС ВС наголосив на неможливості її розгляду у порядку спрощеного позовного провадження з причин перевищення максимально допустимого розміру ціни позову у 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб відповідно до п.5 ч.4 ст. 274 ЦПК України¹. Притому суд першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, вирішуючи розглядати зазначену справу в порядку спрощеного позовного провадження ухвалі про відкриття провадження у справі, обмежився лише вказівкою на її малозначність не зазначивши про мотиви такого рішення². Відсутність чіткої аргументації щодо критеріїв малозначності або незначної складності справи розглядається як процесуальний недолік, який може впливати на подальшу оцінку дотримання права на справедливий суд. Такий підхід узгоджується із конвенційним стандартом передбачуваності, відповідно до якого особа повинна мати можливість заздалегідь розуміти процесуальні наслідки обраної судом процедури.

Ключовою проблемою функціонування спрощеного позовного провадження є визначення меж допустимого обмеження усності судового розгляду. ЦПК України виходить із презумпції, що у спрощеному провадженні справа за загальним правилом розглядається без повідомлення сторін за наявними матеріалами, якщо жодна зі сторін не клопоче про інше (ч. 5 ст. 279 ЦПК України). Разом із тим, відповідно до ч. 6 ст. 279 ЦПК України суд за клопотанням сторони або з власної ініціативи проводить розгляд із викликом сторін, а відмовити в такому клопотанні може лише за одночасної наявності двох умов: коли предметом позову є стягнення грошової суми, що не

¹ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 31.10.2024 у справі № 210/756/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122849431#>

² Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 08.02.2024 у справі № 210/756/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116847997>

перевищує тридцяти прожиткових мінімумів для працездатних осіб, і коли характер спору та предмет доказування не вимагають судового засідання для повного і всебічного встановлення обставин справи. При цьому саме під час розгляду з викликом сторін суд може заслухати усні пояснення та показання свідків, а без такого засідання суд обмежується письмовими матеріалами, а судові дебати у спрощеному провадженні взагалі не проводяться (ч. 8 ст. 279 ЦПК України).

З точки зору Конвенції така модель є умовно сумісною зі ст. 6 ЄКПЛ, але лише за наявності належних процесуальних гарантій. У практиці ЄСПЛ давно вироблено підхід, за яким право на публічний розгляд за статтею 6 зазвичай охоплює й право на усне слухання, принаймні на одній інстанції, проте ця вимога не є абсолютною. У справах «Döry v. Sweden»¹ та «Miller v. Sweden»² Суд визнав, що відсутність усного слухання може бути виправданою, якщо справа не порушує складного спору про факти і суд може справедливо вирішити її на основі письмових матеріалів. Натомість у справі «Salomonsson v. Sweden»³ ЄСПЛ констатував порушення, оскільки обставини вимагали безпосередньої оцінки індивідуальної ситуації заявника, а відсутність слухання звузила гарантії справедливого процесу. У справі «Jussila v. Finland»⁴ Велика палата ЄСПЛ додатково підкреслила, що для певних категорій спорів письмова процедура може бути достатньою з міркувань ефективності та економії, але лише тоді, коли це не шкодить справедливості розгляду.

Національне право в цій частині вже містить низку гарантій, які зближують його з підходом ЄСПЛ, зокрема: 1) закон не виключає усне слухання у спрощеному провадженні, а лише робить його факультативним залежно від ініціативи сторін і оцінки суду; 2) відмова в клопотанні сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін можлива лише за чітко визначених законом умов; 3) процесуальні дії сторін у письмовій формі концентруються в короткі строки, що покликано компенсувати відсутність підготовчого засідання; 4) КСУ у рішенні від 22.11.2023 року наголосив, що запровадження малозначних справ і спрощеного провадження є конституційно легітимним саме тому, що спрямоване на забезпечення розумних строків розгляду, але ця мета має співвідноситися з принципами гласності та права на судовий захист.

Спрощене позовне провадження в українському цивільному процесі слід розглядати як концептуально обґрунтований і загалом сумісний із європей-

¹ Judgement in Case of Döry v. Sweden, 12 November 2002. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60737%22%5D%7D>

² Judgement in Case of Miller v. Sweden, 8 February 2005. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-68178%22%5D%7D>

³ Judgement in Case of Salomonsson v. Sweden, 12 November 2002. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60736%22%5D%7D>

⁴ Judgement in Case of Jussila v. Finland, 23 November 2006. The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-78135%22%5D%7D>

ськими стандартами інституційний механізм процесуальної диференціації, що відповідає сучасній тенденції раціоналізації судових процедур. Подібно до європейської процедури дрібних позовів, воно орієнтоване на письмовість, стандартизацію та оперативність розгляду, однак його легітимність у конвенційному вимірі визначається не самою наявністю спрощених механізмів, а дотриманням балансу між ефективністю та гарантіями справедливого судового розгляду. Ключовою умовою такої відповідності є застосування спрощеного провадження як пропорційного інституту, чутливого до характеру спору. Вирішальним критерієм його допустимості має виступати не формальний показник ціни позову, а реальна складність правовідносин, обсяг і характер доказування, а також потреба в безпосередньому дослідженні доказів судом. Саме якість відбору справ для письмового розгляду, а не широта застосування спрощеної процедури, визначає її відповідність стандартам статті 6 Конвенції.

Водночас чинна модель потребує подальшого вдосконалення в частині забезпечення процесуальних гарантій. Передусім йдеться про необхідність посилення стандартів мотивування судових рішень щодо відкриття провадження за правилами спрощеного позовного провадження та відмови в усному слуханні, які мають містити чітку оцінку критеріїв віднесення справ до малозначних, наявності спору про факти, потреби у дослідженні доказів та можливості справедливого вирішення справи виключно на підставі письмових матеріалів. Крім того, доцільним є уточнення критеріїв «незначної складності» справи з одночасним збереженням судової дискреції, але за умови її належного та передбачуваного обґрунтування, а також є необхідним внесення змін до п. 5 ч. 4 ст. 274 ЦПК України шляхом зниження верхньої межі дискреційної малозначності з 250 до 80 прожиткових мінімумів для працездатних осіб з метою узгодження з п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України та забезпечення єдності судової практики.

3.2. Процедурні інструменти оптимізації позовного провадження: забезпечення ефективності, змагальності та розумних строків

Сучасна модель позовного провадження дедалі виразніше демонструє зміщення акценту з формального проходження процесуальних стадій на керованість, концентрацію та пропорційність судової процедури. У цьому контексті процедурні інструменти оптимізації мають розглядатися не як сукупність ізольованих технічних прийомів, а як внутрішньо пов'язана система засобів, за допомогою яких забезпечуються належна організація процесу, передбачуваність процесуальної поведінки сторін, своєчасне формування доказового матеріалу і, як наслідок, реальна можливість вирішити спір упродовж розумного строку. Саме цим пояснюється центральне значення

двох взаємопов'язаних елементів сучасного цивільного процесу – підготовчого провадження та процедури обміну письмовими заявами по суті справи. Їх системне поєднання відображає як логіку чинного ЦПК України, так і європейський підхід до process management (процесуального керівництва), procedural fairness (процесуальної справедливості) і процесуальної пропорційності.

Підготовче провадження в сучасному цивільному судочинстві України більше не розглядається як допоміжна або суто технічна стадія процесу. Законодавець надав йому самостійного функціонального значення, прямо визначивши у ст. 189 ЦПК України його завдання: остаточне визначення предмета спору, характеру спірних правовідносин, позовних вимог і складу учасників процесу, з'ясування заперечень, встановлення обставин, які підлягають доказуванню, та зібрання відповідних доказів. Нормативне закріплення цих завдань свідчить про принципову зміну процесуальної логіки: центр організації справи переноситься зі стадії розгляду по суті на попередню стадію, в межах якої має бути усунена невизначеність спору та сформований процесуальний матеріал, достатній для подальшого ефективного розгляду. Цей підхід підтримується і загальною структурою ЦПК України, який передбачає підготовче засідання як обов'язкову форму проведення підготовчого провадження у загальному позовному процесі, а також встановлює для нього окремий строковий режим.

У європейському контексті така еволюція цілком закономірна: Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи орієнтувала держави на усунення бар'єрів доступу до правосуддя¹, а Рекомендація № R(84)5 – на побудову цивільної процедури, здатної запобігати затягуванню, мінімізувати надмірний формалізм та посилювати активну роль суду в організації процесу². Отже, посилення стадії підготовчого провадження в українському цивільному процесі слід розглядати не як локальну технічну модернізацію, а як прояв ширшої європейської тенденції до керованого, пропорційного і економного правосуддя.

З позицій ст. 6 ЄКПЛ підготовче провадження має подвійне значення. З одного боку, саме належна попередня організація справи створює передумови для дотримання вимоги розумного строку, оскільки дозволяє зменшити кількість відкладень, «процесуальних несподіванок» та повторного дослідження матеріалів, а з іншого – ця стадія виступає гарантією справедливості процедури, оскільки дозволяє сторонам завчасно дізнатися про позицію одна

¹ Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>

² Рекомендація № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя від 28 лютого 1984 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_84_5_1984_02_28.pdf

одної, подати докази й обґрунтовано викласти свої аргументи та належно підготуватися до вирішення спору.

Саме на цій стадії проявляється практична цінність розмежування предмета спору і предмета позову, оскільки дозволяє суду оцінити заявлені позовні вимоги та відфільтровувати «завідомо безпідставні позови», «позови без предмета спору» та «позови з очевидно штучним характером спору»¹. Таким чином уточнення предметних меж спору є важливим елементом підготовчого провадження є, через який проявляється оптимізаційний потенціал цієї стадії як інструменту впорядкування спору до його вирішення по суті.

Якщо підготовче провадження створює організаційний каркас для концентрованого розгляду спору, то процедура обміну письмовими заявами по суті справи забезпечує його змістовне наповнення. Саме через цей інститут відбувається впорядковане розкриття позицій сторін, уточнення спірних питань і концентрація аргументаційного та доказового матеріалу до початку розгляду справи по суті. Ст. 174 ЦПК України прямо встановлює, що вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору викладаються виключно у заявах по суті справи, до яких належать позовна заява, відзив, відповідь на відзив, заперечення та пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Нормативне регулювання процедури обміну письмовими заявами по суті справи є достатньо деталізованою і сильна сторона української моделі полягає в тому, що ЦПК України вибудував послідовність процесуального діалогу². Цим самим законодавець відходить від моделі хаотичного і фрагментарного подання позицій до формалізованого процесуального діалогу, який має завершитися ще до початку розгляду справи по суті. Разом із тим така процедура тісно пов'язана з вимогою розумного строку – строки для подання заяв по суті справи мають не лише дисциплінарний, а й організаційний характер, оскільки спрямовані на те, щоб справа надходила до стадії розгляду по суті вже з достатньо сформованим процесуальним матеріалом. Така логіка відповідає європейській ідеї case management, за якої суд активно керує структурою і темпом процесу.

З позицій статті 6 Конвенції така процедура є не просто технікою документообігу, а гарантією змагальності та процесуальної рівності сторін. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що концепції справедливого судового розгляду охоплює право сторін знати про всі подані суду матеріали та мати реальну можливість висловитися щодо них, а принцип рівності вимагає надання кожній стороні розумної можливості представити свою справу без істот-

¹ Голубева Н. Ю., Бут І. О., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2023. С. 60. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26554>

² Там само. С. 64-72.

ного процесуального дисбалансу¹. Саме тому попередній і структурований обмін письмовими позиціями відповідає європейському розумінню принципів змагальності (adversarial proceedings) та рівності сторін (equality of arms), зменшуючи ризик «процесуальної несподіванки», полегшує суду управління процесом і одночасно робить реалізацію права бути почутим більш передбачуваною.

Висновки

На рівні національного законодавства право на суд вбудоване в модель позовного провадження не абстрактно, а через зв'язок між доступом до суду, справедливістю процедури, її своєчасністю та результативністю захисту. У цілому чинна модель українського позовного провадження побудоване на засадах, сумісних із європейськими стандартами права на справедливий суд. Його нормативна модель відображає ключові вимоги статті 6 Конвенції: право на доступ до суду, змагальність, рівність сторін, публічність, розумні строки та орієнтацію на ефективний захист. Спрощене позовне провадження, заочний розгляд, письмова форма і касаційні фільтри самі по собі не суперечать стандартам ЄСПЛ, а відповідають загальноєвропейському тренду процесуальної пропорційності. Разом із тим відповідність стандартам ЄСПЛ не можна оцінювати лише за текстом Кодексу. Проблема полягає не стільки в концепції Кодексу, скільки в практичній якості її реалізації. Саме тут виникають найбільші розриви між національною моделлю та стандартами ЄСПЛ: у сфері розумних строків, уникнення формалізму, мотивування письмового розгляду без слухання та однаковості критеріїв малозначності. На цьому тлі українська модель виглядає частково гармонізованою, але ще не завершеною. Тому подальша адаптація українського позовного провадження до європейських стандартів має відбуватися не через механічне розширення спрощення, а через поєднання процесуальної економії з посиленням гарантій бути почутим, передбачуваності судової дискреції та реальної ефективності судового захисту.

Сучасна українська модель знаходиться у стані переходу від формальної до функціональної концепції позову. Водночас ефективність способу захисту не повинна підміняти собою диспозитивність процесу. Оптимальна модель полягає у їх збалансованому поєднанні, за якого суд забезпечує реальний захист прав, не виходячи за межі волевиявлення сторін. Саме така модель відповідає як національним принципам цивільного процесу, так і європейським стандартам правосуддя.

¹ Judgement in Case of Krčmář and Others v. the Czech Republic, 03 March 2000 The European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58608%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58608%22]})

З огляду на викладене, доцільним є формування збалансованої моделі, яка б поєднувала принцип диспозитивності з обов'язком суду сприяти реалізації права на ефективний захист. Така модель повинна передбачати: по-перше, можливість уточнення способу захисту на ранніх стадіях процесу; по-друге, обмеження застосування відмови у позові як наслідку неефективності лише випадками очевидної непридатності обраного способу; по-третє, вироблення єдиних критеріїв оцінки ефективності на рівні судової практики Верховного Суду.

Таким чином, ефективний спосіб судового захисту виступає не лише елементом змісту позову, але й ключовим критерієм оцінки всієї процесуальної конструкції позовного провадження. Його правильне розуміння та застосування визначає здатність судової системи забезпечити реальний захист прав і свобод, що є необхідною умовою гармонізації національного цивільного процесу з європейськими стандартами правосуддя.

Спрощення розгляду в українському цивільному судочинстві не слід розуміти як відмову від позовної форми або її спрощене чи заміщення іншими процедурами. Навпаки, йдеться про внутрішню диференціацію самої позовної форми, за якої загальне і спрощене позовне провадження, а також спеціальні процесуальні режими на кшталт заочного розгляду, функціонують як різні способи реалізації одного й того самого права на судовий захист. Такий підхід відповідає європейському принципу процесуальної пропорційності, згідно з яким складність і насиченість судової процедури повинні бути співмірними природі та складності конкретного спору.

Разом з тим сама можливість спрощення процедури в національному процесі не має автономного значення і не може оцінюватися поза загальними завданнями цивільного судочинства. Законодавець у ст. 2 ЦПК України визначає їх як справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів. Таким чином, на рівні законодавчої ідеології спрощення процедури безпосередньо пов'язується не з процесуальною економією як самоціллю, а із забезпеченням справедливості, своєчасності та ефективності судового захисту. Спрощення позовного провадження у цьому аспекті не слід отождествлювати із редукацією або звуженням процесуальних гарантій. Йдеться про їх функціональну трансформацію відповідно до складності спору. Саме така модель узгоджується з підходами європейського права, у межах яких ефективність і справедливість судового розгляду не протиставляються одна одній, а перебувають у стані динамічної рівноваги.

Саме тому і заочний розгляд, і спрощене позовне провадження повинні оцінюватися не лише як інструменти прискорення процесу, а як механізми, покликані забезпечити баланс між швидкістю розгляду, доступністю правосуддя та дотриманням фундаментальних гарантій справедливого суду. У цьому й полягає основний зміст адаптації української моделі позовного

провадження до європейських стандартів: спрощення допускається лише настільки, наскільки воно не підриває право бути почутим, принцип процесуальної рівності сторін, розумність строків та ефективність судового захисту.

Підготовче провадження і процедура обміну письмовими заявами по суті справи становлять два взаємопов'язані процедурні інструменти оптимізації позовного провадження. Перше забезпечує організаційне впорядкування спору, визначення його меж, концентрацію доказового матеріалу та створення передумов для своєчасного й належного розгляду справи. Друга наповнює цю організаційну модель змістом, забезпечуючи структуроване розкриття позицій сторін, реалізацію принципів змагальності та процесуальної рівності, а також мінімізацію ризику процесуальної несподіванки. У своїй сукупності ці інструменти відповідають європейській моделі *process management* і *procedural fairness*, у межах якої ефективність розгляду не протиставляється гарантіям справедливого суду, а досягається саме через їх належне поєднання. Водночас національна модель ще не позбавлена внутрішніх суперечностей. До них належать недостатня визначеність меж допустимості додаткових письмових пояснень після завершення основного циклу заяв по суті справи, відсутність чіткого законодавчого врегулювання повернення до підготовчого провадження після його закриття, а також ризик надмірного цифрового формалізму при розвитку електронного судочинства. Тому подальша адаптація українського цивільного процесу до європейських стандартів має відбуватися не шляхом механічного нарощування кількості процесуальних дій, а через підвищення функціональної визначеності цих інструментів. Насамперед доцільно законодавчо або на рівні сталой правозастосовної практики чіткіше обмежити можливість подання додаткових пояснень після завершення основного письмового обміну, встановивши критерії новизни питання і неможливості його порушення раніше; прямо врегулювати вичерпний перелік виняткових підстав для повернення до підготовчого провадження; посилити стандарти активного процесуального керівництва справою суддею на підготовчій стадії; розвивати електронне судочинство як систему синхронного і прозорого доступу всіх учасників до поданих матеріалів. Лише за таких умов оптимізація позовного провадження буде відповідати не лише вимогам процесуальної економії, а й змістовним стандартам європейського права на справедливий суд.

Не менш важливою є примирювальна функція підготовчого провадження. Стаття 197 ЦПК прямо покладає на суд обов'язок з'ясувати, чи бажають сторони укласти мирову угоду, звернутися до медіації, передати спір до третейського суду або використати врегулювання спору за участю судді. Частина перша ст. 142 ЦПК, своєю чергою, поєднує ці процедури з матеріальним стимулом у вигляді повернення 50 % судового збору, а якщо домовленості досягнуто за результатами медіації – 60 %. Тим самим підготовче провадження

концентрує не лише змагальні, а й консенсуальні інструменти завершення спору, що цілком узгоджується з європейським підходом, за яким судові рішення не є єдиним можливим завершенням справи.

Практика застосування норм про підготовче провадження виявила і низку проблемних аспектів. По-перше, Верховний Суд у справі № 757/54510/17 обґрунтовано вказав, що повторна неявка позивача саме в підготовче засідання не є самостійною підставою для залишення позову без розгляду, оскільки наслідки, передбачені ст. 223 ЦПК, стосуються розгляду справи по суті. За умови вчинення необхідних підготовчих дій суд повинен закрити підготовче провадження і призначити справу до розгляду по суті. По-друге, хоча ЦПК прямо передбачає повторне проведення підготовчого провадження при зміні складу суду, у практиці Верховного Суду сформувався обережний підхід, за яким повернення до цієї стадії можливе і в інших виняткових випадках, але лише для вирішення питань, які за своєю природою належать саме до підготовчого провадження. Така позиція є функціонально виправданою, однак водночас виявляє недостатню законодавчу визначеність цього механізму¹.

Анотація

У розділі досліджено проблеми адаптації позовного провадження у цивільному судочинстві України до європейських стандартів правосуддя, сформованих у практиці ЄСПЛ та праві ЄС. Обґрунтовано, що позовне провадження є базовою формою реалізації права на справедливий суд, а його ефективність визначається здатністю забезпечити реальний доступ до правосуддя, змагальність, рівність сторін і розгляд справи упродовж розумного строку. Встановлено, що ключовою проблемою є розрив між нормативною сумісністю національної моделі та якістю її практичного застосування, що проявляється у формалізмі, непередбачуваності судової дискреції та недостатньому мотивуванні процесуальних рішень. Доведено необхідність переходу від формального розуміння належного способу захисту до функціонального критерію ефективності, а також забезпечення балансу між принципом диспозитивності та обов'язком суду гарантувати реальний захист прав. Обґрунтовано, що система спрощення та оптимізації позовного провадження має розглядатися як єдина двокомпонентна модель, що поєднує диференціацію процесуальних форм і процедурні інструменти управління процесом відповідно до принципу пропорційності.

¹ Голубева Н. Ю., Бут І. О., Полуніна О. О., Полюк Ю. І., Цал-Цалко Ю. Ю. Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання]. Одеса : Фенікс, 2023. С. 62-63. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26554>

Висновується, що подальша гармонізація позовного провадження з європейськими стандартами має здійснюватися через підвищення якості правозастосування, посилення гарантій права бути почутим, забезпечення передбачуваності судової практики та розвиток ефективних механізмів судового захисту, а не через формальне розширення спрощених процедур.

Ключові слова: *цивільне судочинство; право на справедливий суд; доступ до суду; спосіб захисту; стандарти правосуддя; спрощення судочинства; процесуальна пропорційність; процесуальна економія; адаптація законодавства; гармонізація законодавства.*

Keywords: *civil proceedings; right to a fair trial; access to court; method of protection; standards of justice; simplification of proceedings; procedural proportionality; procedural economy; adaptation of legislation; harmonization of legislation.*